

NYÍLT ÉS ZÁRT JELLEGŰ KÉRDÉRENDSZEREK PÁRHUZAMOS ALKALMAZÁSÁNAK KONZEKVENCIAI EGY KONKRÉT VIZSGÁLAT TÜKRÉBEN

Nagy feladatot, felelősségteljes elméleti előkészítést kívánó munkát vállal magára az a pedagógiai kutató, aki hipotéziseinek ellenőrzésére empirikus kutatásokat tervez. Ennek a munkának igen jelentős, bizonyos értelemben döntő szakasza a mérőeszköz (tesztlap, feladatlap, kérdésrendszerek, kérdések) megtervezése.

Mivel a pedagógia társadalomtudomány, elsődleges szempontnak azt kell tekintenünk, hogy mérőeszközünk alkalmas-e a konkrét társadalmi tartalmak feltárására? Ez a szempont akkor is fontos, ha oktatási eredményszinteket vizsgálunk, hiszen különböző országokban, különböző társadalmi rendszerekben mások az oktatás-nevelés alapcéljai, feladatai, más a tananyag súlypontozása. A nevelés eredményeinek mérésénél pedig a tartalmi meghatározottság domináns jellegűvé növekszik.

Nem lehet egyetérteni azzal a felfogással, mely szerint a nevelés tartalmainak mérésében legfőbb akadálynak az objektív pedagógiai mérőeszközök hiányát kell tekinteni. A hiányok ennél alapvetőbbek: nem rendelkezünk a szocialista-kommunista nevelés tartalmainak egyértelmű, általánosan elfogadott rendszerével; nem állapítottuk meg a lehetséges neveltségi szinteket, az egyes fejlettségi zónákban realizálható minőségek operacionalizálható összetevőit. Amely részterületen a fentiek világosak, ott nem okoz különösebb nehézséget olyan mérőeszköz készítése, mely megfelel az érvényesség, a megbízhatóság és a gazdaságosság követelményének. A saját kutatási dimenziójában minden szakember nagyon sokat tehet a szükséges és lehetséges tartalmak kidolgozásáért, az adekvát kutatásmetodika felderítéséért.

Különböző empirikus vizsgálatainkat úgy terveztük, hogy tartalmi jellegű eredményeink mellett választ kapjunk bizonyos, kiemelt jelentőségűnek tekintett módszertani problémákra is. Jelen esetben arra kívántunk fényt deríteni, hogy nélkülözhetők-e és milyen mértékben a munkai igényesebb feldolgozást kívánó nyílt végű kérdésrendszerek a nevelési tartalmak mérésében? Célszerű-e lándzsát törni egyik vagy másik feladattípus alkalmazása mellett?

*

Vannak kutatók, akik R. L. Thorndike feladattípus-felosztására hivatkozva a zárt végű megoldások alkalmazását javasolják az általános és középiskolában. Pedig a munka, amelyre utalnak,¹ az esszé jellegű és nyílt végű feladatok *kizárólagos előnyének* tulajdonítja a gondolatok szervezésének, szintézisének, az eszmék integrálási képességének, vala-

¹ R. L. Thorndike, E. Hagen: *Measurement and Evaluation in Psychology and Education*. New York, 1969.

mint az eredetiség, a probléma újszerű megközelítési képességének mérését.² Vannak, akik ezeket a képességeket a felsőoktatás körébe utalják át,³ és ezen az alapon utasítják el a nyílt végű kérdések alkalmazását az alap- és középfokú oktatási intézményekben.

Mivel *Thorndike* kategorizálását túlságosan merevnek, ez utóbbi felfogást pedig tévesnek tartjuk, vizsgálatainkban igyekeztünk felderíteni, hogy a nyílt és zárt jellegű kérdésrendszerek párhuzamos, azonos tárgyra irányuló alkalmazása eredményez-e újat a nevelési tartalmak mérésében. Ilyen vizsgálatot két országosan reprezentatív felmérés adatai alapján végeztünk (1971., 1974.) megközelítően 9000 gimnáziumi tanuló bevonásával.

A vizsgálat fő célkitűzése az volt, hogy felderítse a tanulók erkölcsi tudatosságának mértékét és megállapítsa, hogy ez a tudatosság milyen morális értékrendszerekre, tartalmakra irányul. Az első tesztlap két feladatcsoportban nyújtott lehetőséget az önálló vélemény teljesen szabad, mindenoldalú megfogalmazására: az életideálokra és a normákra vonatkozóan. A két (1. és 2. számú) feladatlap jellege annyiban különbözött egymástól, hogy az elsőben alkalmazott nyílt megoldásokat a másodikban lezártuk. A normákra vonatkozó nyílt kérdés így szólt: „*Ha a középiskolában erkölcsi oktatás folyna, szerinted milyen erkölcsi szabályokat kellene a tananyagban feltétlenül tartalmaznia? Írd ide a legfontosabb tizenkettőt!*”

A normákra vonatkozó zárt válaszvariációkat az úttörők tizenkét pontja, a KISZ szervezeti szabályzata, a feladatlap jellege, a valláserkölcsi normarendszer és a modern polgári társadalmak jellemző normái alapján állítottuk össze. A fenti normatípusokat igyekeztünk minél jobban összekeverni, hogy véletlen sorrendben kerüljenek a tanulók elé.

A feladatlap jellege az életideálokra vonatkozóan is megváltozott, a nyílt válaszlehetőségeket a második feladatlapra lezártuk. A változások struktúrája és jellege az *I. táblázat* sémájával fejezhető ki.

A két kiemelt tartalomra (életideál és normák) vonatkozóan tehát minden relációban gyűjtöttünk, feldolgoztunk és egybevetettünk adatokat. Az életideálra vonatkozó vizsgálati módszereket a Magyar Pedagógia 1975. 1. számában ismertettük, ezért az ott bemutatott speciális mérési módszerek leírásától eltekintünk. Ismételten fel szeretnénk hívni azonban a figyelmet arra, hogy a választott (zárt) ideáltípusokat nem a feladatlap első oldalán található szűkszavú életideál-leírások alapján, hanem az összes feladat megoldásából, a feladatlap egészéből határoztuk meg. Mivel ez a feladatlap olvasásakor nem válhat evidenssé – hiszen akkor a tanulók is észrevennék a feladatok közötti összefüggéseket és direkt jellegűvé válna az indirekt felmérés –, a felületes olvasó számára félreértések forrásává válhat.⁴ Valójában bonyolult mérési rendszert alkalmaztunk, amelyre azért nem figyelnek fel eléggé az olvasók, mert a neveléstudományi kutatómunkában még nem alkalmazott új vizsgálati módszerről van szó.

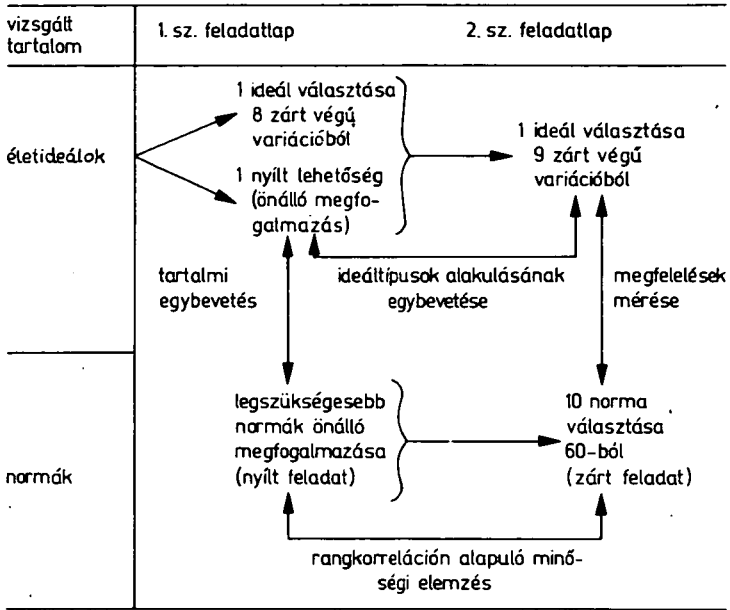
A nyílt és zárt végű feladatmegoldások tartalmi összehasonlítását csak egy *harmadik rendszer* keretében lehetett megoldani. Ez a rendszer a nyílt jellegű válaszok minőségi és strukturális elemzése útján természetesen alakult ki, s így alkalmasnak bizonyult a válaszok túlnyomó többségének tartalmi jellegű kategorizálására.

² Uo. 71.

³ L. Kádárné Fülöp Judit: Vaktalálat-vizsgálatok. OPI, 1973.

⁴ Vö. K. K.: Kilenc skatulya? Népszabadság, 1976. ápr. 24.

1. táblázat

A vizsgálat végzése közben különböző technikai problémák merültek fel, melyeket azért ismertünk, hogy a hasonló munkát végző kutatók figyelmét felhívjuk azokra.

*

Mint már említettük, nagy elemszámú mintával dolgoztunk. Nagy elemszámú minták hatásos vizsgálata kizárólag automatikusan működő – tehát előre pontosan leírható – eljárások segítségével történhet. Automatizálás, automatikus folyamatok, eljárások megtervezése, végrehajtása bármely tudományos, ipari, közlekedési stb. megvalósításnál csak *előre pontosan körülhatárolt területen, pontosan leírt feltételek mellett* lehetséges. Így a kísérleti eredmények automatikus értékelése is csak akkor valósítható meg, ha az eredményként adódó lehetséges értékeket, illetve jelenségeket előre ismerjük, tehát *az értékelés menetét is meg tudjuk fogalmazni előre az összes lehetséges esetre*.

A tesztlapos felmérésekről ugyanez mondható el. Automatikus feldolgozási módszerek csak zárt rendszerű feladattlapoknál alkalmazhatók, vagyis csak olyankor, ha *előre adott* vagy *előre ismert* válaszok lehetségesek közvetlen vagy közvetett formában. Természetesen ez a követelmény nem jelenti a feldolgozandó tesztlap belső szerkezetének végletekig való leegyszerűsítését, sőt egy automatikus (tehát számológépen végrehajtható) feldolgozás nem csak nagy minták, hanem nagyon bonyolult rendszerek kiértékelését is lehetővé teszi, míg egy tisztán emberi munkával végzett feldolgozás esetén vagy csak kis mintát vagy csak nagyon egyszerű szerkezetű tesztlapot érdemes alkalmazni.

A formailag, illetve tartalmilag nyílt válaszadási rendszereknél nem ismerhetjük előre a feleletek számát, illetve olyan feleleteket kapunk, amelyek értékeléséről előre nem

tudunk gondoskodni. Az első probléma aránylag könnyen áthidalható, hiszen a különböző számú felelet-lehetőségre könnyen felkészülhetünk, mivel a lehetséges feleletek száma feltétlenül véges. Ismeretlen tartalmak érdemben való automatikus feldolgozása azonban elvileg lehetetlen. Valamilyen formális feldolgozás ilyenkor is lehetséges – például vizsgálhatjuk azt, hogy hány betűből állnak a feleleteket alkotó szövegek stb. –, de jelen esetben ez nem vinne közelebb kitűzött célunkhoz.

Tartalmilag nyílt feladatok feldolgozása tehát csak egy közbeeső, nem automatizált, hanem egyedi, értékelő munka után lehetséges, amikor a nyílt feladat válaszainak megfelelő kategóriákat, viszonyokat, értékelési módokat, szempontokat éppen a válaszok lapján alakítjuk ki.

Az *azonos tárgyra* irányuló zárt és nyílt jellegű felmérések eredményeinek összehasonlítása újabb problémát jelent. Ennek szemléltetésére ismét az előzőekben ismertetett két felmérés normaválasztási rendszeréhez folyamodunk.

Az első feladatlapon a tanuló nyílt formában maga fogalmazta meg a legfontosabbnak tartott normákat, a második esetben előre adott hatvanféle norma közül kellett pontosan tízet kiválasztani. Milyen különbségek vannak a két felmérési mód között? Először is a választott normák száma az első esetben erősen ingadozik – nem beszélve arról, hogy sok esetben nem norma tartalmú megfogalmazások is szerepelnek –; a második feladatlapon ez a szám rögzített érték (pontosan 10). Még nagyobb nehézséget okoz azonban már magán a nyílt feladat feldolgozásán belül is az adott megfogalmazásokból *a megfelelő konkrét normák kiszűrése és az összes feladatlap figyelembevételével egy normarendszer kialakítása*. Egy ilyen normarendszeren belül azután a nyílt feladatok is feldolgozhatók. Természetesen nagyobb minta esetén az ilyen rendszer kialakítása mennyiségében és minőségében is jelentős munkát igényel.

Újabb problémák merülnek fel, ha a nyílt feladatok alapján kidolgozott rendszeren belül nyert eredményeket össze kívánjuk hasonlítani egy zárt normarendszer keretén belül kapott eredményekkel.

Ha közvetlenül a normaválasztásokat hasonlítjuk össze, akkor csak a mindkét rendszerben egyaránt előforduló normák vizsgálata lehetséges. Ez általában így is van. *Csak közös értelmezési tartományú függvények hasonlíthatók össze*. A közös normákra való szorítás azonban meghamisíthatja az eredményeket, mert mindkét részről jellemző típusok kiszorulhatnak. Valóban az idézett példában a nyílt válaszok jelentős része (közel 50%) nem a zárt feladatban szereplő 60 normából származik, hanem újabb (35-féle) normákat alkotott, ugyanakkor a zárt feladat néhány normája egyáltalán nem szerepelt a nyílt feladat megfogalmazásai között.

Egyik lehetséges megoldás az, hogy *mindkét rendszert (nyílt és zárt) egy közös rendszerre képezzük le, amelyben már valamennyi norma szerepelhet*. Ilyen leképezés többféleképpen is történhet, a vizsgált kérdés természetétől függően. Legegyszerűbb módja az, ha az eredeti halmazok (normák) minden egyes elemét egyértelműen egy csoporthoz rendeljük. Ilyen csoportosításokat alkalmaztunk az idézett felmérésben is: 1. *életideál-típusok* szerint, 2. *témák* szerint (a munkatevékenységhez; a világnézeti, politikai értékekhez, a társadalomhoz; az emberekhez; a családhoz való viszony; a személyiségnek önmagához, külső és belső értékeihez fűződő viszonya), 3. a *normák eredete* szerint (úttörő pontok, KISZ szervezeti szabályzat; szocialista együttélés egyéb normái; általános emberi; vallásérkölcsei jellegű; a polgári társadalmakra jellemző; a tanulók nyílt megfogalmazásai-

ból és a feladatlap sajátosságaiból adódó normák). Ezek a csoportok mind a nyílt mind a zárt feladatmegoldásoknál egyaránt megjelennek, így közös összehasonlítási alapot nyújtanak.

Az összehasonlítás a normák, illetve a normacsoportok választási gyakoriságának vizsgálatával történt.

Mivel elsősorban minőségi (és nem mennyiségi) tulajdonságok szerepelnek és az egyes normamegfogalmazások tartalmi értékének különbözősége miatt a választási gyakoriságok nem tekinthetők abszolút mércének, ezért *olyan értékelő eljárást választottunk, mely a legkevesebb kikötést tartalmazza a vizsgált értékekkel kapcsolatban*. Ilyen eljárásként adódnak a különböző sorrendvizsgálat (ún. rang) módszerek. Az összehasonlításnál kizárólag ezekre szorítkoztunk. A normaválasztási gyakoriságok eloszlásának vizsgálatát – pl. khi-négyzet próbát – az előbb említett okok miatt nem végeztük el. Esetenként az eloszlásokban szemmel látható durva eltéréseket érdemes figyelembe venni, még ha az eloszlások elemeinek rangsora meg is egyezik.

Jelen esetben nem tekintjük feladatunknak a nyílt és zárt kérdésrendszerekkel kapott eredmények teljes bemutatását. Ezt a „Társadalmunk normái középiskolások tudatában” címmel tervezett könyv tartalmazza majd. Ebben a tanulmányban csak azokat a mérés technikai és tartalmi problémákat szeretnénk exponálni, melyek az eltérő jellegű (nyílt és zárt) válaszok összevetéséből adódnak. Mindezt abból a szempontból, hogy valóban nélkülözhetők-e a nyílt végű feladatok a nevelési tartalmak feltekerkezése területén?

*

Adott vizsgálatunkban (a fentebb ismertetett kérdésnek megfelelően) a tanulóknak 12 normát kellett önállóan megfogalmazniuk. Ez a szám a nyílt feladatoknál irányadó jellegű volt, eleve számolni lehetett azzal, hogy lesznek akik többet, és lesznek, akik egyetlen erkölcsi szabályt sem fogalmaznak meg. Az egy főre eső normamennyiség végül is 5 lett. A nyílt feladatban kapott 14 363 válasz 95 többé-kevésbé eltérő normatív minőséget tartalmazott.

Az azonos témájú zárt feladatban 60 norma közül kellett kiválasztani a 10 legfontosabbat. Ezt a tanulók kivétel nélkül megtették, így a felsorolt 60 normára 50 400 válasz esett.

A kétféle normaválasztás egybevetése a következő lényeges különbségeket mutatta: 1. a nyílt megfogalmazásokban 35 olyan norma jelent meg, amely a zárt feladatban nem szerepelt; 2. a zárt feladatban gyakran választott normák nem jelentek meg a nyílt feladatban; egyes – mindkét (nyílt és zárt) feladattípusban megjelenő – normák gyakorisága jelentősen különbözött egymástól.

A rangsor szerint jó helyeket elfoglaló normákat, melyek csak a *nyílt* feladatokban szerepelnek, a 2. táblázat, a nyílt megfogalmazásokban egyáltalán nem szereplő, de a *zárt* feladatrendszerben választott normákat a 3. táblázat tartalmazza.

Az első szembeötlő minőségi különbség az, hogy a tanulók *nyílt* válaszai (1. táblázat) általában *pozitívabban* zárt választásaiknál. Ugyanakkor a zárt feladatban választott normák sokkal *konkrétabbak*, tartalmuk egyértelműbb és határozottabb az önállóan megfogalmazottaknál. Ez a tény többek között az őszinteség kérdését is felveti.

Előfelmeréseink tapasztalata és a tanulók kifejezett kérése alapján a feladatlapokat nem kellett névvel ellátni. Az önálló normatív tartalmakat felsoroló tanuló azonban biztos

2. táblázat

Sorszám	Norma	Rangszám	Gyakoriság
71.	Mindig légy igazságos!	2	807
83.	Tiszteld embertársaidat!	3	798
69.	Légy becsületes!	7	653
67.	Viselkedj illemtudóan!	8	651
91.	Légy céltudatos!	10	387
66.	Légy udvarias!	11	362
89.	Tetteidért vállald a felelősséget!	12	312
82.	Becsüljük meg egymást!	15	273
76.	Legyen a külsőd megfelelő!	17	260
70.	Légy erkölcsös!	18	253

3. táblázat

Sorszám	Norma	Rangszám	Gyakoriság
41.	Gyermekeid boldogulását minden áron segítsd elő!	21	1081
49.	Ne fogj senkire fegyvert!	30	507
45.	Tanuld meg önfeledten élvezni az életet!	37	312
44.	Minden igazságban kételkedj!	49	142
47.	Ne vitatkozz!	56	41
43.	Fenntartás nélkül kövesd vezetőid utasításait!	57	28
50.	Nyugodj bele sorsodba!	58	28
57.	Féj a túlvilágtól!	59	22
52.	Ne lázadj semmi ellen!	60	19

lehetett abban, hogy írását felismerik és valamiképpen viselnie kell véleménye következményeit. A zárt megoldásoknál azonban csaknem lehetetlen volt a tanuló személyét azonosítani, így a negatívabb tartalmak is szabadon választhatókká váltak.

A nyílt rangsor jó helyein álló normák egy része a felnőttek differenciálatlan elvárásait tükrözi pl.: „Viselkedj illemtudóan!”, „Légy udvarias!”, „Legyen a külsőd megfelelő!”. Bár a tanárok, szülők értékrendszerében ezek a szabályok jelentős szerepet játszanak, a fiatalok egymás közötti érintkezésében nem kiemelkedőek és a felnőttekhez való viszonyukban is perifériális értékeknek számítanak. Úgy látszik tehát, hogy a nyílt feladatokban a tanulók igyekeztek a normákat úgy megfogalmazni, hogy megfeleljenek annak a konform, engedelmessé, passzívan alkalmazkodó személyiségtípusnak, mely – lassan csökkenő mértékben, de – napjainkban is domináns jelleggel az eszményi fiatal típusa tanár és nem tanár felnőttek számára.

Ez a megállapítás – bár óvatosabban – kiterjeszhető az ilyen típusú megfogalmazásokra is: „Légy becsületes!”, „Légy erkölcsös!”. Személyiségfejlesztő kísérleteink során ugyanis fény derült arra, hogy az ennyire differenciálatlan, általános elvárások többnyire üresek a tanulók számára még a középiskolák utolsó osztályaiban is, ha nem áll mögötte konkrét, tudatosított követelményrendszer.

A tanulók *zárt* válaszaiban előforduló, de a nyílt megfogalmazásokban nem szereplő normák (3. táblázat), mint már utaltunk rá, csaknem teljesen fordított képet mutatnak, amennyiben jóval *konkrétabb jellegűek*, ugyanakkor azonban lényegesebben *negatívab-
bak*. Igaz, a rangsorolásuk is gyengébb. Néhány norma gyakorisága így is figyelemre méltó: „Gyermekeid boldogulását minden áron segítsd elő!” (1081), „Ne fogj fegyvert senkire!” (507), „Tanuld meg önfeledten élvezni az életet!” (312), „Minden igazságban kételkedj!” (142). Feltehető, hogy a zárt választásoknál a tanulókra ebben a fejlődési szakaszban határozottan jellemző ellentmondási vágy, az igazságok kétségbe vonásának tendenciája is megnyilvánul. Mivel a zárt megoldások feltétlenül titkosak, homályban hagyják a tanuló személyét, olyan alkalmakat teremthetnek, melyek lehetővé teszik a felnőttek értékrendje ellen fordulást.

Talán még *informatívab-
bak* a *mindkét* (zárt és nyílt) *kérdéscsoportban szereplő*, de eltérő gyakorisággal előforduló normák (4. táblázat). Mivel itt a gyakoriság önmagában az eltérő normaszám miatt nem szolgáltatott elegendő támpontot, a válaszok számát mindkét csoportban elosztottuk a normák számával és az így nyert arányszámok alapján számoltuk ki a már összevethető százalékos értékeket. Emellett a zárt és nyílt választások rangszámait is közöljük, melyek az egyes normák népszerűségének fokát mutatják.

Ha a vegyes típusú (zárt és nyílt választásban egyaránt szereplő) normák közül kiemeljük azt a kettőt, amelyet a zárt választásban és azt a kettőt, amelyet a nyílt megfogalmazásokban a legnagyobb arányban választottak, a következő eredményhez jutunk: a „Küzdj a faji megkülönböztetés ellen!” *zárt* választása negyvennyolcszorosa (47,73) a nyílt megfogalmazásoknak; az „Ítéld el a kizsákmányolást!” pedig negyvenháromszorosa (43,21). Ezzel szemben a *nyílt* feladatban kiemelt arányban választott két norma: „Tartsd elsődlegesnek a saját érdekeidet!” a zárt választások kilencszerese (8,98); a „Ne kösd le magadat semmilyen irányzatnak!” pedig nyolcszorosa (7,48).

Ezekre az eltérő gyakorisággal előforduló normákra már nem érvényes az a megállapítás, hogy a nyílt megfogalmazások *pozitívab-
bak*. Ellenkezőleg, *negatív* viszont kellően konkretizált normák azok, amelyek a nyílt feladatokban nagyobb arányban és jobb rangsorolásban fordulnak elő. Ugyanakkor a zárt választásban magasan kitüntetett normák határozott és egyértelmű világnézeti tartalmakat képviselnek. A tanulók helyeslik, önálló megfogalmazásaikban azonban csak szórványosan szerepeltetik ezeket a tartalmakat. Úgy tűnik tehát, hogy a *mindkét* (zárt és nyílt *végű*) *kérdéstípusban egyaránt* megjelenő normák a tartalom minőségét és a konkrétság fokát illetően a *csak zárt* vagy *csak nyílt* megoldásokkal ellentétes módon viselkednek.

Az eltérő arányban előforduló normák mellett figyelembe kell vennünk a nyílt és zárt feladatokban *hasonló* népszerűségnek örvendő erkölcsi szabályokat is (5. táblázat).

Mindkét megközelítésben abszolút első helyen áll a „Dolgozz szívesen és legjobb tudásod szerint!”. A nyílt és zárt rangsor ilyen mértékű egyezése azt tükrözi, hogy a fenti tartalom megfelelő mértékben tudatosult ahhoz, hogy optimális feltételek mellett a magatartás szabályozójává válhasson. Kétségtelen, hogy *konkrét, pozitív* minőségről van szó.

A többi jó helyen álló normára: „Légy hű gyermeke hazádnak!”, „Légy igaz, hű barát!”, „Teljesítsd lelkismeretesen a kötelességedet!”, „Küzdj a közösség érdekeiért!”, „Segíts, ahol tudsz!” – ugyanez vonatkozik. Nem is kell nagyon töprengenünk, hogy honnan merítették a tanulók ezeket az erkölcsi szabályokat, nyilvánvaló, hogy az úttörők 12 pontjában és a KISZ-követelmények között is megtalálható tartalmakat hordoznak. Itt

4. táblázat

Sorszám	Norma	A választás rangsora		A választási lehetőségek átlagához mért százalékos arány		Hányszorosa az egyik választási arány a másiknak?	
		Zárt (60)	Nyílt (95)	Zárt (50 400 : 60 = 84)	Nyílt (14 363 : 95 = 151)	A zárt választás hányszorosa a nyíltnek ?	A nyílt választás hányszorosa a zártnak?
33.	Küzdj a faji megkülönböztetés ellen!	4.	73.	252,98	5,30	47,73	–
6.	Ítéld el a kizsákmányolást!	15.	77.	171,55	3,97	43,21	–
1.	Szeresd és védj a természetet!	8.	72.	230,72	5,96	38,71	–
36.	Tanulj, művelődj!	6.	70.	246,20	8,61	28,60	–
51.	Ne vidd a munkát túlzásba!	38.	84.	33,92	1,32	25,70	–
21.	Önmagadnak legyél elég!	50.	86.	16,66	0,66	25,24	–
42.	Ne végy készpénznek semmilyen igazságot!	42.	83.	29,88	1,99	15,02	–
7.	Légy istenfélő!	54.	85.	9,40	0,66	14,24	–
4.	Harcolj a közömbösség ellen!	19.	62.	145,95	15,23	9,58	–
48.	Tartsd elsődlegesnek a saját érdekedet!	55.	41.	7,38	66,26	–	–
58.	Ne kösd le magadat semmilyen irányzatnak!	47.	23.	20,36	152,32	–	–

5. táblázat

Sorszám	Norma	A választás rangsora		A választási lehetőségek átlagához mért százalékos arány		Hányszorosa az egyik választási arány a másiknak?	
		Zárt (60)	Nyílt (95)	Zárt (50 400 : 64 = 840)	Nyílt (14 363 : 95 = 151)	A zárt választás hányszorosa a nyíltnek ?	A nyílt választás hányszorosa a zártnak?
8.	Dolgozz szívesen a legjobb tudásod szerint	1.	1.	369,64	545,70	–	1,47
3.	Légy hű gyermeke hazádnak!	9.	6.	285,60	468,21	–	1,64
10.	Légy igaz, hű barát!	10.	14.	205,12	182,12	1,13	–
32.	Teljesítsd lelkiismeretesen a kötelességedet!	11.	5.	190,60	475,50	–	2,49
18.	Küzdj a közösség érdekeiért!	12.	4.	186,43	492,05	–	2,64
26.	Segítsd, ahol tudsz!	13.	9.	185,48	315,23	–	1,70
24.	Keresd és teremtsd meg a békességet minden áron!	26.	13.	99,29	189,40	–	1,90
17.	Légy önfeláldozó!	43.	39.	28,45	11,48	2,48	–
20.	Tartsd meg a tízparancsolatot!	45.	79.	24,29	3,97	6,19	–
54.	Szeresd a pénzt!	52.	80.	13,10	3,97	3,30	–
28.	Szolgáld egyéni érvényesülésedet!	53.	82.	12,98	1,99	6,52	–

ismételten felmérhető annak hatása, hogy mit jelent az, ha a társadalom érdekeit képviselő, tudatosítható normatív értékrendszer áll a nevelőmunka rendelkezésére.

6. táblázat

A válasz minősége	A kérdés jellege					
	Csak nyílt	Csak zárt	Zárt és nyílt feladatban egyaránt előforduló			
			eltérő gyakoriságú		hasonló gyakoriságú	
	pozitív differenciálatlan tartalmak	negatív több-kevésbé differenciált tartalmak	domináns zárt	domináns nyílt	jó helyeken	rossz helyeken
pozitív differenciált tartalmak			negatív differenciált tartalmak	pozitív több- kevésbé differenciált tartalmak	negatív több-kevésbé differenciált tartalmak	

A *rosszabb*, de nem az utolsó helyeken választott normák ebben a kategóriában (1. 4. táblázat) átmenet nélkül *negatívakká*: valláserkölcsi („Tartsd meg a tízparancsolatot!”), polgári („Szeresd a pénzt!”), individualista („Szolgálj egyéni érvényesülésed!”) és általános emberi („Keresd és teremtsd meg a békességet minden áron!”), („Légy önfeláldozó!”) jellegűekké válnak.

*

Vizsgálatunkban tehát a nyílt és zárt kérdésrendszerek tartalmi összehasonlítása nyomán az 6. táblázaton vázolt tendencia rajzolódott ki.

A nagy populáción végzett felmérés (9000 tanuló) tehát azt mutatja, hogy az alkalmazott feladatlap *jellege* befolyásolja a válaszok minőségét. A nevelési tartalmak mérésénél célszerű tehát a kétféle (zárt és nyílt) jellegű kérdésrendszer azonos feladatra vonatkozó alkalmazása. A speciálisan pedagógiai problémákat éppen a megoldások *közös tartománya* veti fel. Itt rajzolódnak ki azok a belső ellentmondások, melyek a további vizsgálatok irányát kijelölik.

Természetesen számításba vettük, hogy a kérdésrendszerek jellege mellett *egyéb jellemzők* is befolyásolhatják a normaválasztást. Rangkorrelációs vizsgálataink azt mutatták, hogy a tanulók életkora, neme, osztályának jellege és az iskola területi elhelyezkedése nem módosította lényegesen az eredményt, vagyis a tanulók normaválasztásai mindkét típusú (zárt és nyílt) feladatban *függetlenek ezektől a jellemzőktől*.

Az előzőekben említettük, hogy a kétféle típusú (nyílt és zárt) kérdésrendszeren alapuló feladatlap normaválasztásainak összehasonlítása *közös vonatkozási rendszerek* keretében történt meg, melyekben mind a nyílt, mind a zárt feladatokban választott valamennyi norma összehasonlításra kerülhetett. A különböző rendszereket rangsorvizsgálati módszerek segítségével tanulmányoztuk.

Az első ilyen rendszer a feladatlap válaszaiból kirajzolódó *életideál-típus* volt. A típusok tömör megfogalmazásai szerepeltek a feladatlap első, kiemelt kérdéscsoportjában is. Ezek alapján a normákra is kilenc típusosztályt állapíthattunk meg.

7. táblázat

A kérdés típusa	Források		
	szocialista	általános emberi	nem szocialista
Zárt	43%	12%	45%
Nyílt	40%	54%	6%
Összesen:	42%	33%	25%

A normatípus osztályok választása a zárt és nyílt feladatlapokon belül azonosságot mutatott. Ez a fent említett jellemzők szerinti bontásokban is megmaradt. Elmondható tehát, hogy esetünkben a *feladatlap típusa (nyílt, zárt) az egyes életideál típusok között, a normákon keresztül érvényesülő viszonyt nem befolyásolja.*

Ezzel szemben a *témacsoportok vizsgálata lényeges különbségeket mutatott.* Igaz ugyan, hogy itt is érvényesült az az általános tendencia, hogy a jellemzők (iskola, tagozat, nem, életkor) nem befolyásolják a választási rangsort, de a feladatlap típusa lényeges hatással van a témaválasztásra (témák: a tanuló viszonya a munkatevékenységhez; a világnézeti, politikai értékekhez, a társadalomhoz; az emberekhez; a családhoz; önmagához, saját külső és belső értékeihez).

Ez azzal is magyarázható, hogy a nyílt válaszokban olyan témájú normák kerültek előtérbe, melyek a zárt megoldásokban nem domináltak, és megfordítva: a zárt feladatokban hangsúlyosan választott témákat a tanulók elhanyagolták önálló megfogalmazásaikban. Így a *nyílt típusú normák* legnagyobb része a személyiségnek önmagához és a társadalomhoz fűződő viszonyára vonatkozott, míg a *zárt típusú normák* választásai között a világnézeti, politikai értékekre és a munkatevékenységre vonatkozó normák voltak többségben. A családi együttélés normái egyik típusban sem játszottak jelentős szerepet.

A források szerinti normamegoszlással kapcsolatban hasonló a helyzet. A tanulók jellemző adatai itt sem gyakorolnak hatást sem a nyílt, sem a zárt feladatok megoldására. Lényeges eltéréseket mutat azonban mindkét feladattípusban a normák forrásai szerinti vizsgálat. Az eredményeket több rétegből összeállított hármas kategóriarendszerben mértük össze. 1. *szocialista normák* (úttörő, KISZ-szervezet szabályai; egyéb szocialista normák), 2. *általános emberi jellegű normák*, 3. *nem szocialista jellegű normák* (vallás-erkölcsi szabályok; kapitalista jellegű és egyéb normák).

Ha figyelembe vesszük, hogy a zárt feladatokban is szereplő normákon túl a tanulók 35 új erkölcsi szabályt fogalmaznak meg, tartalmi szempontból feltétlenül érdekes lehet a 60 normából álló zárt feladat és az újonnan megfogalmazott 35 norma források szerinti százalékarányainak összevetése (7. táblázat).

A táblázat szemléletesen tükrözi, hogy lényeges eltérések az általános emberi és nem szocialista eredetű normák vonatkozásában vannak. A nyílt válaszokban dominálnak az általános emberi tartalmak, a nem szocialista jellegűek viszont jelentősen lecsökkennek.

Mivel azonban a tanulók a zárt feladatokban olyan normákat is választottak, melyeket önálló munkáikban nem fogalmaztak meg, valós képet nyilvánvalóan csak a kétféle megoldási mód összegezett eredményeiből nyerhetünk.

*

A normákra vonatkozó rétegezett, dimenzionált vizsgálatok eredményei tehát arra hívják fel a figyelmet, hogy a *nevelési tartalmak mérésében nemcsak ajánlatos, hanem feltétlenül szükséges a nyílt és zárt kérdésrendszerek azonos problémákra történő, párhuzamos alkalmazása*. A kétféle megközelítéssel kapott eredmények összevetése ugyanis jelentősen módosíthatja a *tartalmat* és az *arányokat*. Ezt a módosító hatást csak az élet-ideálokra vonatkozóan nem lehetett kimutatni, ott a nyílt és zárt megoldások viszonylag megegyező eredményeket adtak. Minden egyéb megközelítés azt bizonyította, hogy a nyílt vagy zárt feladatlapok kizárólagos alkalmazása lényeges területek elhanyagolásához vezethet, illetve a valóságos arányokat nagymértékben eltorzíthatja.

A torzítás mértékére vagy az eltérő tartalmak minőségére a két nagy populáción végzett reprezentatív felmérés alapján is csak nagyon óvatosan utalhatunk. Ennek egyik oka az, hogy vizsgálatainkat nem ezzel a céllal terveztük, csak az eredmények hívták fel a figyelmet a fenti tendenciákra. Az eltérések mennyiségi és minőségi mutatóit csak adekvát kutatási hipotézis alapján szervezett ismételt vizsgálatok alapján kaphatnánk meg.

A normák tudati tükröződésére vonatkozó vizsgálatok összességéből olyan kép rajzolódik ki, hogy a nyílt feladatok a differenciálatlan pozitív minőségeknek, a zártak pedig a differenciáltabb negatív minőségeknek kedveznek. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy *nem oktatott* és csak *részben tudatosított* tartalmak feltérképezését kíséreltük meg. Következtetéseink tehát csak hasonló jellegű nevelési tartalmakra vonatkozóan fontolhatók meg.

A felmérés adatainak részletezőbb bemutatásával a tartalmak feltárásának cél-jellegét szerettük volna kidomborítani a módszerek eszköz-jellegének aláhúzása mellett. Emellett a gyakorló tanárok figyelmét is fel akartuk hívni néhány – a nevelés valóságos folyamatában – feltétlenül hasznosítható eredményre.